

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 12 • sayı / issue: 2 • yaz / summer 2012

Kur'ân'da Geçen (لَعَلَّ) Edatının Anlamları ve Meallere Yansımaları

Aydın Temizer

Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belağatı Anabilimdalı Öğretim Görevlisi
aydin73@gmail.com

Öz

Arapçada bir edat olarak işlev gören (لَعَلَّ), Kur'ân-ı Kerîm'de 129 yerde değişik bağlam-

larda kullanılmıştır. (لَعَلَّ) kelimesi buralarda, dilin imkân verdiği farklı anlamlara

(terecî, ta'lîl ve teşvik vb.) gelmektedir. Söz konusu anlamlardan ilki olan terecî/ummak, "her şeyi hakiki mahiyetiyle bilen Allah Teâlâ'ya nisbet edilemeyeceği" gerekçesiyle müfessirlerce, "terecînin muhatap için geçerliliği" şeklinde yorumlanmıştır. Bu nüans, bazı Türkçe meallerde yansıtılırken çoğunda yansıtılmamıştır. Buna ilaveten (لَعَلَّ) edatının (nehiy gibi) farklı manalarından bir kısmı kimi Türkçe meallerde yer

alırken, kimilerinde, ya yer almamış ya da bağlama uygun tercüme edilmemiştir.

Ahahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, meal, le'alle, terecî, ta'lîl, teşvik, istifham, nehiy.

The Meanings of the Word "la'alla" (لَعَلَّ) in The Qur'an and their Reflections into Turkish Translations

The word (لَعَلَّ) functions as a preposition in the Arabic language. It has been used one

hundred and twenty-nine times in The Holly Qur'an. The word (لَعَلَّ) contains different

meanings in the language according to the context, for example hope, cause, encourage etc. According to the commentators, 'hope' being the first of such meanings, is valid for interlocutor and not for God, because God knows everything at its true essence. While this nuance was reflected in some Qur'an translations, it was ignored in most. In addition, while some of the various meanings of the preposition (لَعَلَّ), for example prohibition, were mentioned in some Qur'an translations, it has not been placed in the others or the translations were not suitable for the context.

Key Words: Qur'an, tafsir (commentary), meal (translation), laalle, hope, cause, encourage, question, prohibition.

Atıf

Aydın Temizer, Kur'ân'da Geçen (لَعَلَّ) Edatının Anlamları ve Meallere Yansımaları,

Marife, Yaz 2012, ss. 159-181

Bu makalede, (لَعَلَّ) edatının Kur'ân-ı Kerîm'de delâlet ettiği anlamlar, bu anlamlar üzerinde ileri sürülen görüşler ve söz konusu edatın Türkçeye tercümesi üzerinde durulacaktır. Konunun anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla öncelikle, (لَعَلَّ) kelimesinin Arapçadaki konumu hakkında bilgiler aktarılacaktır.

I. (لَعَلَّ) Edatının Arapçadaki Yeri

1. Yapısı

Nahiv âlimlerinin çoğunluğu, (لَعَلَّ) kelimesini bir bütün ve başındaki (ل) harfini kelimenin aslından kabul etmekte; bazıları ise iki harften oluşan mürekkebi bir kelime olduğunu ileri sürmektedir.¹ İkinci gruptan kimi âlimler, kelimenin başındaki "lâm" (ل) harfinin ibtidâ'/başlangıç ifade ettiğini belirtirken, Sîbeveyhi (ö. 180/796),² Müberred (ö. 286/899) ve Basralı bazı dilciler, söz konusu harfin zâid olup tekîd/pekiştirme anlamı taşıdığını söylemektedirler.³ Bu âlimlere göre, eğer buradaki "lâm" (ل) harfi kelimenin aslından olsaydı hazfedilmesi uygun olmazdı. Çünkü mana, söz konusu zâid harf olmadan da tamamlanmaktadır. Nitekim bu kelime aşağıdaki beyitte "lâm" (ل) harfi olmaksızın (عَلَّ) biçiminde kullanılmıştır.⁴

عَلَّ صُرُوفِ الدَّهْرِ أَوْ دَوْلَاتِهَا ... يُدِلُّنَا اللَّمَّةَ مِنْ لَمَّاتِهَا
فَتَسْتَرِيحُ النَّفْسُ مِنْ زَفَرَاتِهَا

"Kim bilir belki zaman, iyi günlerimizi geri getirir, yahut talih bize güler ve zorluklara karşı yardım eder de, rahat ve derin bir nefes alırız artık."

(لَعَلَّ) edatı için Arapçada pek çok okunuş biçimi vardır. Bunlardan en meşhur olanları (عَلَّ) ve (لَعَلَّ) formlarıdır.⁵

Bu bağlamda Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1209), Kaffâl'ın (ö. 507/1114)⁶ şu ifadelerini nakleder: "(لَعَلَّ) edatı, Arapların (عَلَّلاً بَعْدَ مَبْتَلٍ) "içtikten sonra bir daha iç" benzeri sözlerinde yer aldığı gibi tekrar ve süreklilik ifade eder. Başındaki (ل) harfi ise (لَعَلَّ) kelimesinde olduğu gibi te'kîd anlamındadır. Netice itibariyle (لَعَلَّ) edatının

¹ İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 220; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, 601-602; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 579.

² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, III, 332.

³ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 579; ayrıca bk. Sultânî, *el-Edevâtü'n-Nahviyye*, s. 115.

⁴ Zeccâcî, *Kitâbü'l-Lâmât*, s. 135; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 317.

⁵ Zeccâcî, *Kitâbü'l-Lâmât*, s. 135; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 582, 586; Sultânî, *el-Edevâtü'n-Nahviyye*, s. 119.

⁶ Hakkında bk. Şâşî, *Hilyetü'l-Ulemâ*, I, 19.

aslı (عَلَّ)dir. Zira, (عَلَّكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا) ifadesinde görüldüğü üzere, (لَعَلَّ) yerine aslı olan (عَلَّ) Arapçada kullanılabilir. Bu edatın anlamı tekrar ve te'kid olduğuna göre, (أَفْعَلُ كَذَا لَعَلَّكَ تَطْفُرُ بِحَاجَتِكَ) "İhtiyacını karşılayabilmen için böyle yap." sözünün anlamı "bunu yap, zira yapman senin ona isteğini pekiştirir ve yapma gücünü artırır." şeklinde olur.⁷

2. İşlevi

Arapçada, fiile benzeyen ve ismini nasb-haberini ref' eden (لَعَلَّ) grubundan bir edat olarak bilinen (لَعَلَّ) kelimesi,⁸ bazen de ismini cer eden bir harf-i cer şeklinde kabul edilmiştir. Le'alle edatının harf-i cer olmasına delil teşkil eden beyitlerden birisi şudur:⁹

فَقُلْتُ ادْعُ أُخْرَى وَارْزَعْ الصَّوْتِ جَهْرَةً... لَعَلَّ أَبِي الْمَعْوَارِ مِنْكَ قَرِيبٌ¹⁰

"Dedim ki: Sesini yükselt ve bir kez daha seslen, belki Ebu'l-Miğvâr yakınındadır."

Araplardan Ukayl kabilesi le'alleyi harf-i cer olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte de (لَعَلَّ), harf-i cer olarak kullanılmış ve kendinden sonra gelen kelimeyi mecrûr kılmıştır.¹¹

لَعَلَّ اللَّهُ فَضَّلَكُمْ عَلَيْنَا... بِشَيْءٍ أَنْ أَمَّكُمْ شَرِيحٌ¹²

"Kim bilir Yüce Allah, belki de annenizin kötülüğünden dolayı sizi bize üstün kılmıştır!"

İbn Hişâm (ö. 761/1360), harf-i cer kabul edilen (لَعَلَّ)'den sonra mecrûr olarak gelen kelimenin aslında merfû ve mübteda olduğunu, çünkü (لَعَلَّ)'nin bu durumda zâid harf-i cer kabul edileceğini ve âlimlerin çoğunluğunun "zâid harfler amel etmez" dediğini belirtir.¹³

⁷ Râzî, *Mefâthû'l-Gayb*, II, 92.

⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, II, 148; Müberred, *el-Kâmil*, II, 553; İbn Kuteybe, *Kitâbü Telkîni'l-Müteallim*, s. 42; İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabîyye*, s. 92.

⁹ Zeccâcî, *Kitâbü'l-Lâmât*, s. 136; İbn Ufûr, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, I, 421; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 579, 584; Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, IV, 432.

¹⁰ Ka'b b. Sa'd el-Ganevî'ye ait olan bu beyitte, (لَعَلَّ) edatının mecrûr kıldığı (أَبِي) kelimesi, müracaat ettiğimiz kaynaklardaki rivayetlerde (أَبِي) şeklinde geçmekle beraber; aynı kaynakların ilgili dipnotlarında (أَبِي) şeklinde rivâyetin de mevcudiyetinden bahsedilmektedir. (bk. Asmaî, *Asmaiyât*, s. 78; Ebû Ali el-Kâlî, *Emâlî*, II, 151; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, II, 705)

¹¹ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 584; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, I, 190-191.

¹² (فَرِيحٌ) kelimesi lügatte, halvet olunmuş kadın (المرأة المنضأة) anlamına gelmektedir. (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1454, 1703; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 374, XV, 180.) Bundan dolayı beytin yergi amaçlı söylendiği anlaşılmaktadır.

¹³ İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, I, 286-287.

Ancak dil âlimi ve müfessir olan Ebû Hayyân (ö. 414/1023), harf-i cer kabul edilen (لَعَلَّ)'yi, *ef'âl-i kulûb'*ün müteallikâtından sayar ve bu tespitini ünlü dilci Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) dayandırır. Örnek olarak, (... وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا...) “Nereden bileceksin, bakarsın o saat yakındır?”¹⁴ ve (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي) “Nereden bileceksin, bakarsın alacağı öğütle arınır?”¹⁵ ayetlerini gösterir.¹⁶ Bu ayetlerdeki (لَعَلَّ) kelimesinin müteallakı olan (يُدْرِي) fiilleri *ef'âl-i kulûb'*dandır.

Bütün bunlara rağmen söz konusu edatın harf-i cer şeklinde kullanımını, bazı dil bilginleri kabul etmemişler ve harf-i cer olduğuna dair şahit getirilen beyitleri te'vil etmişlerdir.¹⁷

Lea'le, her ne kadar bazı âlimler tarafından harf-i cer olarak kabul edilse de, bunun Araplardan sadece Ukayl kabilesine özgü bulunması, hakkında getirilen şevâhidin şâz olması¹⁸ ve çoğunlukla fiile benzeyen ve ismini nasb-haberini ref' eden (ن) grubundan bir edat şeklinde kullanılması, onun harf-i cer sayılmasını zayıflatmaktadır.

3. Anlamı

(لَعَلَّ) edatı, Arapçada *tereccî* (الترجي) yani *ummak* anlamında kullanılır.¹⁹ Buradaki ümitte, gerçekleşeceğine kesin kanaatin olmadığı, şüpheli bir beklenti söz konusudur. Dolayısıyla örneğin, (لَعَلَّ الشَّمْسُ تَغْرُبُ) “Güneşin batması umulur.” şeklinde bir kullanım doğru değildir. Çünkü güneşin batacağına dair herhangi bir şüphe yoktur. *Tereccî* iki şekilde olabilir: *tama'* ve *işfâk*.²⁰ Arzulanan bir şeyin beklenmesi anlamında olan *tama'* (الطمع) ve istenmeyen bir şeyin beklenmesi manasına gelen *işfâk* (الإشفاق) mevzubahis beklentinin anlam çerçevesine girer. Bu doğrultuda (لَعَلَّكَ) “bize vermeni ümit ediyoruz” cümlesi *tama'ya*, (لَعَلَّكَ تَمَوْتُ السَّاعَةَ) “şu an ölebilirsin” cümlesi ise *işfâk'a* misal olarak verilebilir.²¹

Aynı şekilde (لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمَنْ وَرَائِهِم بَرْخٌ إِلَى يَوْمِ يُعْثُونَ) “...”ümit ederim ki, zayi ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yaparım. Hayır, hayır! Bu, onun söylediği anlamsız bir sözden ibarettir. Çünkü dünyadan ayrılanların önünde,

¹⁴ Ahzâb, 33/63.

¹⁵ Abese, 80/3.

¹⁶ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 581.

¹⁷ Konuyu doğrudan ilgilendirmede için zikredilmeyen değerlendirmeler hakkında bk. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, I, 286; Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 585.

¹⁸ Zeccâcî, *Kitâbü'l-Lâmât*, s. 136.

¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, II, 148; Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, s. 151.

²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 233; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 219; İbn Yaîs, *Şerhu'l-Mufassal*, III, 599.

²¹ Radî, *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiye*, IV, 332.

onları sadece diriltilecekleri güne götüren bir berzah vardır.”²² ayetinde geçen (لَعَلَّ), tama’ anlamına gelirken; (وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّ فُتِنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) “Bilemem! Belki de (Korkarım ki) bu mühlet, sizin hakkınızda bir imtihan ve nimetlerden biraz daha faydalanmanız için bir ertelemedir.”²³ ayetinde işfâk manasındadır.²⁴

4. Diğer Edatlarla İlişkisi

(أَنَّ) kelimesinin (لَعَلَّ) anlamında kullanıldığı meşhur dilci Halil b. Ahmed’e (ö. 175/791) kadar dayandırılmakta, bu doğrultuda En’âm suresi 109. ayetinde geçen (أَنَّ)’nin (لَعَلَّ) anlamında olduğu zikredilmektedir.²⁵ Aynı doğrultuda Araplardan nakledilen, (أَبَيْتَ السُّوقَ أَنَّكَ تَسْتَرِي لَنَا مِنْهُ شَيْئًا) “Çarşıya geldin, belki bizim için bir şeyler alırsın.” sözünde geçen (أَنَّكَ) ifadesine, (لَعَلَّكَ) şeklinde mana verilmekte ve bu kullanım, Arap dilinin bir özelliğidir, denilmektedir²⁶. Pek çok beyit buna şahit olarak gösterilmektedir. Örneğin;

أَعَاذُ مَا يُدْرِيكَ أَنْ مَنِّي... إِلَى سَاعَةٍ فِي الْيَوْمِ أَوْ فِي صَحَى الْغَدِ

“Ey kınayıp duran! Nereden bilebilirsin? Ölümüm belki bugün belki yarın sabah gerçekleşecek.”

أُرَيْبِي جَوَادًا مَاتَ هُزْلًا لِأَنَّي... أَرَى مَا تَرَيْنِ أَوْ بِخَيْلًا مَحْلَدًا

“Ölmüş de, hayatta iz bırakmamış bir cömert, ya da geride izi kalmış bir cimri göster bana. O zaman belki senin anladıklarımı ben de anlarım.”

Bu konuda delil olarak yukarıdaki beyitlere ve daha başkalarına yer veren Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) şunları zikreder: “Buralarda bulunan (أَنَّ) lafızları, (لَعَلَّ) anlamında olduğu gibi (... وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهُمَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) “...Nasıl bileceksiniz? Belki de onlar, istedikleri mucize geldiği zaman inanmayacaklar!”²⁹ ayetinde de aynı manadadır. Zira Übey b. Ka’b’in (ö. 30/650) Mushaf’ı ve kıraati buna delildir. İlgili ayet onun kıraatinde, (وَمَا يُشْعِرُكُمْ لَعَلَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) şeklinde yer almaktadır. Ferrâ (ö. 207/822)³⁰ ve Ebû Ubeyd (ö. 224/838) gibi ilk dönem âlimleri bu kıraati zikret-

²² Mü’minûn, 23/100.

²³ Enbiyâ, 21/111.

²⁴ Udayme, Dirâsât li-Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm, IV, 597.

²⁵ Zeccâcî, Kitâbü’l-Lâmât, s. 137.

²⁶ Begavî, Meâlimu’t-Tenzil, II, 123; Kurtubî, el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân, VIII, 497; Semîn el-Halebî, ed-Dürrü’l-Masûn, V, 102.

²⁷ Adiy b. Zeyd’e ait olan bu beyitin (أَنَّ مَنِّي) kısmı, onun neşredilmiş divânında (إِلَّا تَنْظَنَّا) şeklinde geçmektedir. (Bk. Adiy b. Zeyd, Divânu Adiy b. Zeyd, s. 103)

²⁸ Ebû Cafer en-Nehhâs, Meâni’l-Kur’âni’l-Kerîm, II, 474.

²⁹ En’âm, 6/109.

³⁰ Ferrâ, Meâni’l-Kur’ân, I, 350.

mişler ve benzer cümlelerde³¹ (لَعَلَّ)nin değil de (أَنَّ)nin sıklıkla yer aldığını belirterek söz konusu anlamı tercih etmişlerdir. Nitekim, (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ) ... "Nereden bileceksin!? Belki de kıyametin kopacağı zaman yakındır."³² ve (وَمَا يُدْرِيكَ (لَعَلَّهُ يَزَكِّيَّ) "Nereden bileceksin, belki de alacağı öğütle arınacaktı?"³³ ayetlerinde de benzer cümle yapısı vardır.³⁴

II. (لَعَلَّ) Edatının Kur'ân'daki Anlamları

Kur'ân-ı Kerîm'de; 3 defa zâhir ismin başında, 1 yerde (تَا), 3 kere (وَا), 4 defa (كَا), 6 adet (يَا), 44 yerde (هَمْ) ve 68 defa da (كَمْ) zamirlerinin başında zikredilen (لَعَلَّ) kelimesi toplam olarak 129 yerde geçmektedir. Daha önce temas ettiğimiz üzere, bu kelimenin manasında yer alan *tereccî/umma*, beklenen sonucun kesin surette bilinmemesi anlamına geldiğinden ve böyle bir bilinmezlik ve şüphe Yüce Allah için söz konusu olmayacağından İslâm âlimleri, İlahî Kelâm'da geçen bu edat hakkında birtakım yorumlarda bulunmuşlar ve edatın farklı anlamlar taşıdığını belirtmişlerdir. Bu manalar başlıklar altında aşağıda ele alınacaktır.

1. Tereccî

Sîbeveyhi ve ileri gelen bazı Arap Dili bilginleri, Kur'ân'daki (لَعَلَّ) edatının, asıl anlamı olan *tereccî/umma* manasını taşıdığını, ancak söz konusu *tereccînin* Allah Teâlâ için değil, muhataplar için geçerliliğini kabul ederler. Sîbeveyhi, (أَذْعَبَا إِلَىٰ) "Gidin firavuna! Zira o doğru yoldan iyice çıkmıştır. Öğüt alması veya Allah'tan korkması ümidiyle yumuşak sözler söyleyin ona."³⁵ ayeti hakkında, "öğüt almasını ve Allah'tan korkmasını ümit ederek ve bekleyerek firavuna gidin" yorumunu yapar.³⁶ Radî (ö. 686/1287), Sîbeveyhi'nin bu görüşüne katılır ve şöyle der: "(لَعَلَّ) edatının Kur'ân'daki manası hakkında öne çıkan değerlendirmelerin doğrusu Sîbeveyhi'nin ileri sürdüğü görüştür. Zira bir kelime için asıl olan, bütünüyle gerçek anlamının dışına çıkmamasıdır ve (لَعَلَّ) edatı için geçerlisi de budur. Allah, bu kelimenin geçtiği ayetlerde bize, "ümit etme" sorumluluğunu yüklemiştir."³⁷

³¹ (وَمَا يُدْرِيكَ) e benzeyen (وَمَا يُدْرِيكَ) gibi terkiplerle başlayan cümleler.

³² Şûrâ, 42/17.

³³ Abese, 80/3.

³⁴ Geniş bilgi için bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, V, 103.

³⁵ Tâhâ, 20/43, 44.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 342; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 288.

³⁷ Radî, *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiye*, IV, 333; Kula yakışan, ibadetine güvenerek aldanmaması ve (يُدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا) "cezalandırmasından korkarak ve rahmetinden ümit ederek Rab'lerine duâ ederler..." (Secde, وَمَسْمَعًا)

→

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُوكٌ (Şu ayet bu anlamı yansıtmaması bakımından iyi bir örnektir. (فَأَنْبِئُوهُ وَأَتَّقُوا كَلِمَ الْكَافِرِينَ) “İşte bu Kur’ân, Bizim indirdiğimiz kutlu bir kitaptır. Artık ona tâbi olun, inkâr ve isyandan sakının. Böylelikle rahmete ulaşmayı ümit edebilirsiniz.”³⁸

Tâhir b. Âşûr (ö. 1392/1973), Sıbeveyhi’nin yukarıda zikrettiğimiz görüşünü şu açıklamasıyla ele alır:

“Yaptığı değerlendirmede Sıbeveyhi, *tereccî/umma* anlamının söz konusu edat için asıl mana olduğunu kastetmemiş, asıl mananın iki unsurundan birinin imkânsızlığı sebebiyle, hakiki anlama yakın mecazi mana olduğunu ifade etmiştir. Zira umma fiili, bir uman (fâil) bir de kendisinden umulan (me’ûl) olmak üzere iki unsurun bulunmasını gerektirir. Mevzubahis *tereccî* edatı (لَعَلَّ), umanın/fâilin (Yüce Allah’ın uman olmasının) imkânsızlığı sebebiyle, umma fiiline küllî değil, cüz’î anlamıyla delâlet etmektedir. Oysa “ümit” fiilinin hakiki anlamı için hem fâil (uman) hem de me’ûl (kendisinden umulan) zorunlu olarak (bi’l-iltizâm) bulunmak durumundadır. Diğer taraftan fâilin imkânsızlığını gösteren bu karine (umma fiilinin Allah’a isnat edilemeyeceği gerçeği), *tereccî* edatının kendi fâiline delâletini ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda, ne o edat ne de ifade ettiği fiil için bir mecaz vardır. Zira mecazın varlığına, akla değil, dile ait verilerin delâleti ile karar verilir. Bu yönüyle de mevzubahis edat, tamamen mecaz değil, hakikate yakın mecaz olmaktadır.”³⁹

Bu yorumdan anlaşıldığına göre (لَعَلَّ) edatının *tereccî* anlamı, ne tam mecaz ne de tam hakikattir. Tâhir b. Âşûr’un ifadesiyle hakikate yakın mecazdır. Nitekim (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) “Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize kulluk edin. Böyle yaparsanız, her türlü zarardan korunmanız ümit edilebilir.”⁴⁰ ayetindeki söz konusu edat bu görüş doğrultusunda Türkçeye tercüme edilirken, edatın delâlet ettiği fâil vurgulanmamış, umma fiili mehcûl/edilgen tercüme edilmiştir.⁴¹

İbn Âşûr’un bu değerlendirmesi edebî bir yorumdur ve bağlama göre geçerliliği mümkündür. Ancak umma amelîyesinin (şüphe içermesi sebebiyle) Yüce Allah’a isnat edilememesi probleminin çözümü için, *tereccî* fiilinin fâili olarak muha-

→

32/16) ayetinde anlatıldığı gibi hem korkarak hem de ümit ederek ibadetini yapmasıdır. (Bursevî, *Tenvîru’l-Ezhân*, I, 41)

³⁸ En’âm, 6/155; Aynı şekilde, (وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْضَوْنَ) “Kullarım Ben’i senden soracak olurlarsa, bilsinler ki Ben onlara pek yakıным. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da davetime icabet etsin ve Bana hakkıyla inansınlar. Böylece doğru yolda yürüyerek selâmete ulaşma ümidi taşıyabilirler.” (Bakara, 2/186) ayetinde “selamete ulaşma ümidi” muhatap için geçerlidir.

³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 329.

⁴⁰ Bakara, 2/21.

⁴¹ Ayrıca ilgili ayetteki (لَعَلَّ) edatının, “bir şeye maruz kalma” anlamında kullanıldığı söylenmiş, bu doğrultuda ayetin (لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) kısmı için “...böylelikle takvâya maruz kalırsınız” anlamı verilmiştir. (Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 342; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 136.)

tapların kabul edilmesi yeterli görülmektedir. Nitekim Sibeveyhi ve Radî, yukarıda geçen ifadelerinde, Kur'ân'da yer alan (لَعَلَّ) edatının *tereccî* anlamının, muhataplar için geçerliliğini vurgulamaktadırlar.

(لَعَلَّ) edatının çoğu zaman içerdiği *tereccî* anlamı, muhatap için geçerli olduğu gibi⁴² yerine göre ilgili ayette “sözü anlamca nakledilen”⁴³ kişi(ler) için⁴⁴ de geçerlidir ve Allah Teâlâ hakkında mevzubahis değildir. *Sözü anlamca nakledilen* ifadesi şöyle açıklanabilir:

Mesela, (لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمْ الْغَالِبِينَ) “Eğer galip gelirlerse, umarız sihirbazlara katılırız.”⁴⁵ ayetindeki *tereccî*, sözleri manaca nakledilenler (firavun memleketinin halkı) için geçerlidir. Aynı şekilde (إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي) “Hani (Musa) bir ateş görmüştü de ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (ona gidiyorum). Umarım ondan size bir parça kor getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum” demişti.”⁴⁶ ayetindeki *tereccî*, konuşması manaca nakledilen Hz. Musa (a.s) için geçerlidir.⁴⁷

Bu bağlamda Tahir b. Âşûr, (لَعَلَّ) edatı ile ilgili müstakil farklı bir tespitinin olduğunu vurgulayarak şöyle der: “(لَعَلَّ) edatının, söz sahibinin bir şeyin gerçekleşmesinden şüphe ettiği sonucunu doğurması (*tereccî*) anlamına gelince bu, genel geçer olmakla beraber bazen karine ile yokluğuna hükmedilebilen bir manadır ve Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili pek çok ayeti için söz konusudur. Bu sebeple biz, gerçekleşmemiş veya gelecekte gerçekleşmeyecek her bir şeyin, bu genel geçer anlamın geçersizliğine bir *karine* olduğunu düşünüyoruz. Bu durumda (لَعَلَّ) edatının

⁴² Söz konusu *tereccî*nin Allah Teâlâ için geçerli olamayacağı gerçeği, “Kur'ân'ın Cebrâil (a.s.) sözü olduğu” görüşüne dayanak yapılmaktadır. (Hacimüftüoğlu, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, s. 119.) Bu doğru bir tespit değildir. Çünkü bu çalışmamızda görüleceği üzere; (لَعَلَّ) edatının *tereccî* manası taşıdığı yerlerdeki söz konusu ümit, muhataplar için geçerlidir. Diğer yandan, bu edatın ümit anlamı taşımadığı yerler de (örn. *ta'îl* manası) Kur'ân'da mevcuttur.

⁴³ Kur'ân'ın naklettiği bu sözlerin, mana bakımından söz konusu kişi veya kişilere aidiyeti hakkında bk. Alî el-Kârî, *Şerhu Kitâbi'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 44-45.

⁴⁴ Râgıb İsfehânî, *Müfredât*, s. 741.

⁴⁵ Şuarâ, 26/40.

⁴⁶ Tâhâ, 20/10.

⁴⁷ Şu iki örnek âyet için de aynı değerlendirmeyi yapabiliriz: 1. (يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سِنِّعِ بَقْرَاتِ بَيْتَانَ بِأَكْثَلِهِنَّ سِنِّعِ عِجَافٍ) “Sözü doğru ve isabetli olan aziz dostum Yusuf! Kralın rüyasında gördüğü, yedi semiz ineği yiye yedi zayıf inek ve yedi yeşil başak ile yedi kuru başağın anlamını bize açıklar mısın? Ümit ederim ki, isabetli yorumunla insanlara dönerim de, böylece onlar doğruyu öğrenip senin kıymetini bilirler.” (Yûsuf, 12/46) Ayetin (لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ) kısmındaki *tereccî* anlamı, sözü manaca nakledilen elçiye (Mısır kralının hizmetçisi) aittir. (Ayetin tefsîri hakkında bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 292) 2. (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ وَالنَّوْأَ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ) “Bir de kâfirler dediler ki: Şu Kur'ân okunduğunda ona kulak vermeyin ve okunurken yaygara koparıp onun, başkaları tarafından anlaşılmasını engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz.” (Fussilet, 41/26) Ayetteki *tereccî* anlamı, sözleri manaca nakledilen Mekke müşrikleri için geçerlidir. (Ayetin tefsîri için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 413)

tereccî/umma anlamını, mecaz veya istiâre şeklinde te'vil etmeye de ihtiyaç kalmayacaktır. Kur'ân'da (لَعَلَّ) edatının geçtiği her yerde sürekli aynı şekilde te'vile sarılmak, yeri geldiğinde makamın gerektirdiği *tereccî* anlamını ortadan kaldırmak demektir. Âlimlerden pek çoğu, çözümü te'vile sığınmakta bulmuşlardır. Çünkü onlar değişik kullanım yerlerinde (لَعَلَّ) edatına biline gelenin (*tereccî* anlamının) aksine tek bir açıdan (te'vil) bakmışlardır. Zira (لَعَلَّ) edatı, ihbârî anlamdan (ümidin haber verilmesinden) çok inşâî anlama (ümidin talep edilmesine) daha yakındır.⁴⁸ İbn Âşûr'un sözünü ettiği te'vilci yaklaşıma dair iki örnek şu şekildedir:

Zemahşerî (ö. 538/1143), Bakara suresinin 21. ayetinde geçen *tereccînin* hakiki değil, mecazi anlamda olduğunu şöyle açıklar: "Gizli açık her şeyi gerçek mahiyetiyle bilen Yüce Allah'ın, onların takvasını umması söz konusu olmadığı gibi takvayı ummaları için onları yarattığını söylemek de isabetli değildir. Dolayısıyla burada kullanılan (لَعَلَّ) edatı, hakiki değil, mecazi manadadır. Şöyle ki; Allah Teâlâ

kullarını, yükleyeceği sorumluluklara uymaları için yaratmıştır. Yaratılışlarına akıl ve istek gücü yerleştirmiş, yükleyeceği sorumlulukları yapamama eksikliği ve güçsüzlüğünü onlardan gidermiştir. Önerine iki yol/seçenek koyarak her iki yolun da mahiyetini kendilerine bildirmiştir. Seçme yetisini kullarına vermiş ve onlardan hayra ve takvaya yönelmelerini istemiştir. Böylelikle itaat ve isyan etmede serbest olmalarına rağmen onlar, aynı anda bir şeyi yapması ya da yapmaması beklenen kimsenin halinin belirginleşmesi gibi durumlarının açıklığa kavuşması için kendilerinden takvaya yönelmeleri istenilen kimse konumundadırlar.⁴⁹ Diğer taraftan, aslında kendisine neticenin kapalı olduğu kimse sınar ve dener. Bu sebeple burada gerçekleştirilen ameliye, kulların seçme yetisi esas alınarak sınamaya benzetilme şeklindedir."⁵⁰

Zemahşerî'nin söylediklerinden, ayette bulunan (لَعَلَّ) edatının temsîlî istiâre olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira isteyen, kendisinden istenilen ve isteme fiilinden oluşan bir terkîb; uman, kendisinden umulan ve umma fiilinden oluşan bir terkîbin haline benzetilmiştir. Neticede Arapçada *tereccî* için vaz'edilen terkîb, istemeye delâlet eden mürekkebin anlam için âriyeten kullanılmıştır.⁵¹

Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), *tereccî* manası hakkında şu ifadeler yer verir: "(لَعَلَّ) kelimesinin dildeki vaz'î anlamı, gerçekleşeceği kesin olmayan, ancak gerçekleşme düşüncesinin ağır bastığı bir şeyin beklentisinin inşâî ifadesidir/karşılığıdır. Bu, ya istenen bir şey olur ki o zaman *tereccî*; ya da arzu edilmeyen

⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 330.

⁴⁹ Bu durumu şu ayet açıklamaktadır: (...يَتْلُوهُكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا...) "...hanginizin doğru yolu tercih edip en güzel davranışı sergileyeceği belirginleşsin diye sizi sınamak için..." (Mülk, 67/2)

⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 214; paragrafta bahsedilenlere mezhebî bakış açısı hakkında bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 214'teki 1 ve 2. Dipnot; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 188, 189.

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 330; Bu bağlamdaki isteme anlamının böyle ifade edilmesini Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî şu şekilde açıklar: "Kur'ân'ın, muhataptan bir fiili yapmasını talep etme yöntemlerinden birisi, söz konusu fiili, *tereccî* edatı (لَعَلَّ)'nin ardısına getirerek zikretmektir.

Bakara suresinin 185. ayeti buna örnektir." (Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 251)

bir şey olur ki o zaman da *işfâk* terimiyle ifade edilir. Söz konusu beklentinin bazen bilfiil bazen de bilkuvve gerçekleşeceği kabul edilir.”⁵²

“Beklentinin bilfiil gerçekleşmesi, ya (لَعَلَّ اللهُ يَرْحَمِي) örneğinde olduğu gibi söz sahibi veyahut (فَقَوْلًا لَهُ قَوْلًا كَيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى) “Öğüt alması veya Allah’tan korkması ümidiyle ona yumuşak sözler söyleyin.”⁵³ ayetinde olduğu gibi muhatap için geçerlidir. Kullanımda asıl ve yaygın olan, söz sahibi için geçerliliğidir. Çünkü dilde inşâî kelimelerin manaları bu esas üzere kuruludur. Beklentinin bilfiil gerçekleşmesinin muhatap için geçerliliği ise, söz sahibi ile muhatap arasında cereyan eden kelimada, sözle iç içe olmasından dolayı muhatabın söz sahibi konumuna getirilmesi şeklindedir.”⁵⁴

“Beklentinin bilkuvve gerçekleşmesi ise, bizzat söz konusu beklentiye işaret olduğu ve ancak ona itibar edilmenin doğruluğu belirtilerek; hakikatte herhangi bir kimse tarafından bir fiilin gerçekleşeceğine dair beklenti varsayılmaksızın, mecazi surette olur.”⁵⁵

“Bu bilgiler ışığında, Bakara suresinin 21. ayetinde geçen (لَعَلَّ) kelimesi hakkında, “beklenti söz sahibi için geçerlidir” diyemeyiz. Çünkü gaybı bütünüyle bilen Yüce Allah hakkında bu mümkün değildir. Dolayısıyla beklentinin bilkuvve gerçekleşmesi söz konusu olup, bu durumda ya *istiâre-i tebeyye* ya da *istiâre-i temsiliyye*’ye müracaat edilir.”⁵⁶

2. Ta’lîl

Sîbeveyhi’nin öğrencisi Kutrub (ö. 206/821), İbnü’l-Enbârî (ö. 328/940) ve Ebû Ali el-Fârisî gibi bazı âlimler, lea’le edatının *ta’lîl/sebep* bildirdiğini yani (كَيْ)/için anlamında olduğunu söylemişlerdir. Nitekim (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ) “Ey iman edenler! Kurtuluşa ermek için, Rabbinize karşı rükû, secde ve kulluk edin ve hayırlı işler yapın.”⁵⁷ ayetinde anlam böyledir.⁵⁸

İbn Âşûr, adı geçen âlimlerin, *terecci* manasının açıkça bulunmadığı yerlerde (لَعَلَّ) edatına bu anlamı yüklediklerini ifade eder ve (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ) “Nereden bileceksin belki de o an (kıyamet) yakındır.”⁵⁹ ayetinde söz konusu *ta’lîl* manası geçerli değildir, çünkü buradaki (لَعَلَّ) edatı muhatap için *terecci* anlamındadır” der.⁶⁰

⁵² Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I, 59.

⁵³ Tâhâ, 20/44.

⁵⁴ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I, 59.

⁵⁵ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I, 59.

⁵⁶ Tafsilatı değerlendirme için bk. Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm*, I, 59.

⁵⁷ Hac, 22/77.

⁵⁸ Radî, *Şerhü’r-Radî ale’l-Kâfiye*, IV, 333; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 329.

⁵⁹ Şûrâ, 42/17.

⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 329; ayrıca bk. Radî, *Şerhü’r-Radî ale’l-Kâfiye*, IV, 333.

Bu bağlamda şu ayetlerde ta'lîl anlamının geçerli olduğu söylenebilir:⁶¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Ey iman edenler! Oruç tutmak, sizden öncekilere farz kılındığı gibi fenalıklardan korunmanız için size de farz kılındı.”⁶², (وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) “Doğru yola ulaşmanız için Musa’ya Kitap ve Furkan’ı verdik.”⁶³

Yukarıdakilere ilaveten, (يُوسُفُ أَيُّهَا الصَّادِقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ)⁶⁴ “Sözü doğru ve isabetli olan aziz dostum Yusuf! Kralın rüyasında gördüğü, yedi semiz ineği yiyen yedi zayıf inek ve yedi yeşil başak ile yedi kuru başağın anlamını bize açıklar mısın? Ümit ederim ki, isabetli yorumunla insanlara dönerim de, böylece onlar doğruyu öğrenip senin kıymetini bilirler.”⁶⁴ ayetinin (...لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ) kısmındaki (لَعَلَّ) edatına da ta'lîl anlamı verebiliriz.⁶⁵

Süyûtî (ö. 911/1505), Kur’ân’da (لَعَلَّكُمْ) şeklinde geçen bütün (لَعَلَّ) edatlarının (Şuarâ, 26/129 ayeti hariç) (كَيْ) anlamında olduğuna dair bir rivâyet nakleder.⁶⁶ Son dönem müfessirlerinden Şinkîti (ö. 1393/1973), Kur’ân’daki (لَعَلَّ) edatının en çok bilinen iki anlamı olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi muhatap için geçerli bulunan tereccî yani ummak, ikincisi ise ta'lîl yani sebep manasıdır.⁶⁷

Tâhir b. Âşûr, (لَعَلَّ) edatının ta'lîl manası için Arap dilinde herhangi bir şâhid bulunmadığını ileri sürer.⁶⁸ Hâlbuki Taberî (ö. 310/923), söz konusu anlamın mevcudiyetine dair şâhid olarak şu beyiti nakleder:⁶⁹

وقلتم لنا كُفُوا الحروبَ لعلنا ... نكفَّ ووَقَّعتُم لنا كلَّ مؤثِق
فلما كُففتنا الحربَ كانتْ عهودُكم ... كلَّمع سَرابٍ في المَلأِ مُتألِّق

“Savaştan vazgeçmemiz için bize “vazgeçin bu savaşta dediniz” ve her türlü teminatı verdiniz.”

“Bizler savaşta çekilince sizin verdiğiniz sözler, çölde bir görülüp bir kaybolan serap parıltısı gibi oluverdi.”

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, II, 108, III, 126; Şirbinî, *es-Sirâcu’l-münîr*, I, 98, 187; Sıddîk Hasan Han, *Fethu’l-Beyân*, I, 170, 362.

⁶² Bakara, 2/183.

⁶³ Bakara, 2/53.

⁶⁴ Yûsuf, 12/46.

⁶⁵ Udayme, *Dirâsât li-Üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, IV, 600.

⁶⁶ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, I, 549.

⁶⁷ Şinkîti, *Edvâu’l-Beyân*, V, 519-520.

⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 329.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 387; Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, I, 342; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 136.

Görüldüğü üzere birinci beyitte geçen (لَعَلَّ) edatı için şüphe söz konusu olmayıp, *ta'fil* anlamı mevzubahistir. Burada şüphe anlamı bulunsaydı savaştan vazgeçmeleri için her türlü teminat kendilerine verilmiş olmazdı.⁷⁰ Zemahşerî ise, (لَعَلَّ) edatının *ta'fil* anlamını kabul etmez ve bunun yerine ileride ele alacağımız *teşvik* manasının daha doğru olduğunu savunur.⁷¹

3. Tahkîk

Kimi dilciler, (لَعَلَّ) edatının, kendisinden sonra gelen cümle için *tahkîk/kesinlik* anlamı taşıdığını belirtmişlerdir.⁷² Aynı doğrultuda bazı müfessirler, *tereccî* anlamında olan (لَعَلَّ) edatının Yüce Allah için düşünüldüğünde *tahkîk/kesinlik* (vücûb) ifade edeceğini zikrederek,⁷³ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, O'nun vereceği cezadan korunasınız.”⁷⁴ ayetini örnek göstermişlerdir.⁷⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen (لَعَلَّ) edatının, sonrasında gelen cümle için *tahkîk* ifade ettiği görüşünü Fahrüddîn Râzî şöyle açıklar. “Verdikleri sözü yerine getireceklerine dair “belki”, “umulur ki” gibi kısa ifadeler kullanmaları; olumlu işaretler, gülümseme ve müspet bir bakış atmaları, krallar ve büyük kimselerin âdetindedir. Bu tarz bir belirtiye rastlanınca, beklentisi olan kimsenin umduğunu elde etmesi hususunda herhangi bir şüphesi kalmaz. Kur’ân’da yer alan (لَعَلَّ) edatı için bu anlam geçerlidir.”⁷⁶

Bu tespitin, (لَعَلَّ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْيَى) “Öğüt alması veya Allah’tan korkması ümidiyle...”⁷⁷ ayeti için geçerli olmayacağı, çünkü firavunun öğüt almadığı dile getirilmekle birlikte;⁷⁸ söz konusu *tahkîk* anlamının ilgili ayet için de geçerli olacağı söylenmiş; firavunun, öğüt ve korkunun fayda vermediği bir zamanda, yani denizde boğulurken, iman ettiği belirtilerek, Yûnus suresi 90. ayette⁷⁹ anlatılan kıssaya atıfta bulunulmuştur.⁸⁰

⁷⁰ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 136.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 213.

⁷² Radî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, IV, 333.

⁷³ Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, III, 219; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, I, 30; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, VIII, 42; Bursevî, *Tenvîru'l-Ezhân*, I, 41.

⁷⁴ Bakara, 2/21.

⁷⁵ Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, I, 30; Bursevî, *Tenvîru'l-Ezhân*, I, 41.

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihi'l-Gayb*, II, 92; ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 123.

⁷⁷ Tâhâ, 20/44.

⁷⁸ Radî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, IV, 333.

⁷⁹ (وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَيْنَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودَهُ بَعَثْنَا وَعَدُوا حَتَّىٰ إِذَا أَذْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ أَمْسَتْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ) “Derken, israiloğullarını denizden geçirdik. Hemen firavun, askerleriyle beraber haksız ve saldırgan bir şekilde peşlerine düştü. Nihayet boğulmak üzere iken, “Israiloğullarının inandığı İlah’tan başka tanrı olmadığını iman ettim. Ben de müslümanlardanım” dedi.”

⁸⁰ Sa’lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, IV, 208; Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, III, 219.

Bu bakış açısıyla, (وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) “Allah’a ve rasûlüne itaat edin!

Bu durumda size merhamet edilecektir.”⁸¹ ayetinde geçen (لَعَلَّ) ele alınacak olursa; müminlerin, Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber’e itaat etmeleri durumunda merhamete ulaşacakları, onlar için bir *tereccî/umma* değil, kesin bir sonuçtur, denilebilir.⁸²

4. Teşvik

Zemahşerî, Kur’ân’da yer alan (لَعَلَّ) edatının bazı yerlerde *itmâ’/teşvik* anlamına geldiğini vurgular.⁸³ *Teşvik* de aynı şekilde, hakikat anlamında belirttiğimiz gibi *tereccînin* mecazi manasıdır. Çünkü bir fiilin gerçekleşeceğinin belirtileri, o fiil hakkında *tereccîyi* ve bu da söz konusu fiile *teşviki* çağrıştırır. Dolayısıyla *teşvik*, hem *tereccî* ile hem de söz konusu fiilin gerçekleşme belirtileriyle ilgili olur.⁸⁴ Bu *teşvik*, özendirdiği şeyi gerçekleştireceğine kesin gözüyle bakılan, İlâhi Kelam’ın sahibindedir.⁸⁵

Zemahşerî’nin söz konusu görüşüne göre hareket edilirse, (اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَلٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ أَسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بَلِّغُوا إِلَيْنَا رِسَالَتِكُمْ تُوَفَّقُونَ) “Allah, sizin görebildiğiniz herhangi bir direk olmaksızın gökleri yükseletmiştir. Sonra da Arşın üstünde kuruldu. Güneşi ve Ay’ı hizmet etmeleri için sizin emrinize verdi. Bunlardan her biri belirlenmiş bir zamana kadar dolaşmaktadır. Bütün işleri O yönetir ve size ayetlerini açıklar. Hadi, Rabbinize kavuşacağınıza inanın artık.”⁸⁶ ayetinde geçen (لَعَلَّ) için *teşvik* anlamı düşünülebilir. Çünkü gerek ayetin kendisi, gerekse bağlamı *teşvik* manasını desteklemektedir.⁸⁷

5. İstifhâm

Küfeli âlimler, İbn Kuteybe (ö. 276/889)⁸⁸ ve İbn Mâlik (ö. 672/1274), (لَعَلَّ) edatının *istifham/soru* manasında kullanıldığını ileri sürerler.⁸⁹ Bu bağlamda (لَعَلَّ)

⁸¹ Âl-i İmrân, 3/132.

⁸² Şu ayetteki söz konusu edat için de aynı anlam düşünülebilir. (وَعَدَا كِتَابَ أَنْزَلْنَاهُ مَبْرُوكًا فَآبَعُوهُ وَأَتَّقُوا الْعَلَمَكُمُ تُرْحَمُونَ) “Bu Kur’an, bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah’a karşı gelmekten sakının. Bu durumda size merhamet edilecektir.” (En’âm, 6/155)

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 213.

⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve-t-Tenvîr*, I, 329.

⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 213.

⁸⁶ Ra’d, 13/2.

⁸⁷ Bir diğer örnek olarak şu ayet zikredilebilir: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِنَّهَا أُخْرِجَتْ مِنْ نَجْعٍ مَّا وَسَّأَلُونَكَ) “Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. Şöyle cevap ver: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden hayır olarak ne harcamayacaklarını sorarlar. Yine şöyle cevapla: İhtiyacınızdan artanı harca. Böylece Allah size ayetlerini açıklıyor. Hadi, dünya ve ahiret hakkında düşünün artık.” (Bakara, 2/219)

⁸⁸ İbn Kuteybe, *Kitâbü Telkîni’l-Müteallim*, s. 42

⁸⁹ Murâdî, *el-Cene’d-Dâni*, s. 580.

زيدا قائم) ifadesinin (هل هو كذلك) “Zeyd ayakta mıdır? Öyle midir?” anlamında olduğu da nakledilmektedir.⁹⁰ Kûfiyyûn, (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي) “Ne bilirsin, bakarsın alacağı öğütlerle arınır.”⁹¹ ayetinde ve (لَعَلَّآ أَعْجَلَنآكَ) “Seni acele ettirdik galiba?”⁹² hadisinde geçen mevzubahis edata *istifham* anlamını vermişlerdir. Ancak Basralı dilciler bunun bir hata olduğunu iddia etmişler ve ilgili ayetteki söz konusu edatın *tereccî* manası taşıdığını, hadiste ise *işfâk* anlamına geldiğini savunmuşlardır.⁹³

Kûfeli dilciler aynı şekilde, (وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلَدُونَ) “Ne o, sürekli mi kalacaksınız? Dolayısıyla birtakım sağlam yapılar ediniyorsunuz”⁹⁴ ayetinde geçen (لَعَلَّ) edatına da *istifham* manasını yüklemişlerdir.⁹⁵ Nitekim (لعلك تشتمني) (هل تشتمني) “Ne o, beni kötülüyor musun?” demektir. Söz konusu *istifham*ın asıl anlamında değil, mecazen *tevbîh/azarlama* manasında olduğu belirtilmiştir.⁹⁶

6. Nehiy

Ebû Hayyân (ö. 745/1344), (فَلَعَلَّكَ بَايِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا الْحَدِيثِ آسَفًا) “Bu söze inanmazlarsa, arkalarından üzülenek kendini kahretme.”⁹⁷ ayetinde geçen (لَعَلَّ) edatına, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009) *nehiy/yasaklama* manası verdiğini zikreder.⁹⁸ Bu durumda ayetin (فَلَعَلَّكَ بَايِعٌ نَفْسَكَ) kısmının anlamı “kendini kahretme” olur. Ayrıca, söz konusu edata bir yandan *işfâk* (istenmeyen bir şeyin beklenmesi) anlamı verilirken, diğer yandan mecazen inkâr manasında *istifham/soru* (*istifham-ı inkârî*) anlamı da verilmektedir. Şinkîti (ö. 1393/1973), tefsirinde, bunların içerisinde en doğrusunun *nehiy* anlamı olduğunu ileri sürer. Bu ayette müşriklerin inanmamalarına üzülmesi Hz. Peygamber'e yasaklanmıştır. Nitekim siyâk/bağlam bu anlamı desteklemektedir. Buna ilaveten, “Kur'ân'ın en iyi tefsiri Kur'ân'la olandır” gerçeği doğrultusunda, başka ayetlerde zikredilen açık yasaklamalar⁹⁹ anlamın böyle olduğunu pekiştirmektedir.¹⁰⁰

⁹⁰ Radî, *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiye*, IV, 333.

⁹¹ Abese, 80/3.

⁹² İlgili hadis için bk. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 54.

⁹³ Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 580; Ayet hakkında Basralıların, hadis hakkında ise Kûfelilerin görüşü daha isabetli görünmektedir.

⁹⁴ Şuarâ, 26/129.

⁹⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, VIII, 539.

⁹⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV, 146.

⁹⁷ Kehf, 18/6.

⁹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VI, 97.

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VI, 97. “Rasulüm! Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini kahretme.” (Fâtır, 35/8), (فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ), (وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ), (فَلَا تَذْهَبْ نَفْسَكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ) “Öyle ise o inkârcılardan dolayı tasalanma.” (Mâide, 5/68).

¹⁰⁰ Şinkîti, *Edvâü'l-Beyân*, III, 201-202; Aynı yaklaşımı, (لَعَلَّكَ بَايِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) “Bu söze inanmadıkları için üzülenek kendini kahretme.” (Şuarâ, 26/3) ayeti hakkında da yapabiliriz. Burada ümmetinden birtakım kimselerin inanmamalarına üzülmeye Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yasaklanmış, onun görevinin sa-

→

Mâtürîdî (ö. 333/944), (فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَصَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيَّ) *“İnkarcıların, “Ona gökten bir hazine indirilseydi ya da yanında bir melek gelseydi ya!” demelerinden dolayı sana vahyolunanlardan müşriklerin putlarını kötöleyen ayetlerin tebliğini, kendini sıkıntıya sokup terk etme! Zira sen sadece bir uyarıcısın. Allah bütün her şeye vekildir.”*¹⁰¹ ayetindeki (لَعَلَّ) edatı için nehiy manası verirken;¹⁰² Kurtubî (ö. 671/1273), söz konusu edatın *istifham* anlamına geldiğini, ayetin (فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ) kısmının, “sana vahyolunanlardan müşriklerin putlarını kötöleyen ayetleri, onların isteği üzere, terk mi ediyorsun?” manasında olduğunu belirtir.¹⁰³ Buradaki istifham, *istifham-ı inkârî* olup mecazen nehiy anlamındadır.¹⁰⁴

Kur’ân’da, (لَعَلَّ) edatının (ك) zamirine bitişik geldiği dört ayet vardır. Bunlar, Hûd, 11/12, Kehf, 18/6, Şuarâ, 26/3 ayetleriyle, (فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ) *“Öyleyse inkarcıların söylediklerine sabret! Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbinin yüceliğini ilan et! Gecenin bazı vakitleri ve gündüzün bazı vakitlerinde de O’na ibadet et ki huzur bulasın.”*¹⁰⁵ ayetidir. Bu ayetler birlikte mütalaa edildiğinde, ana temanın aynı olduğu görülecektir. O da, çağrısına inanmayanlar karşısında Hz. Muhammed’in (s.a) içine düştüğü sıkıntı halidir. İlgili ayetlerde ona, kendini kahretmemesi söylenmiş, üzülmeye durumunda huzur bulması için doğrudan Rabbine sığınması salık verilmiştir.

(لَعَلَّ) Edatının Anlamlarının Meallere Yansımaları

Çalışmanın bu kısmında, mevcut Kur’ân meallerinden müracaat edilen 44 tanesi karşılaştırılarak; önceki kısımda işlenen (لَعَلَّ) edatı anlam yelpazesinin Türkçe tercüme yansımalarını ortaya koyma amaçlı tespitler sunulacaktır.

7. Tereccî, Ta’lîl ve Tahkîk Anlamları

Taşındığı tereccî anlamının muhatap için geçerli olduğu, (لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ) *“...Nereden bileceksin, bakarsın Allah bundan sonra yeni bir durum meydana getirir, ümitvâr ol.”*¹⁰⁶ ayeti ele alındığında; meallerden bazılarının, söz

→

dece tebliğden ibaret olduğuna işaret edilmiştir. (Ayetteki ilgili edatın nehi anlamında olduğu hakkında bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, II, 512; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, IV, 224)

¹⁰¹ Hûd, 11/12.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, II, 512.

¹⁰³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 81; Fîrûzâbâdî, buradaki (لَعَلَّ)’ye *zann* manası vererek ayetin ilgili kısmını, “...İnsanlar sana vahyolunanlardan bazılarını terk ediyorsun zannedeler...” şeklinde anlamlandırır. (Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz*, IV, 433.)

¹⁰⁴ Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, XII, 31.

¹⁰⁵ Tâhâ, 20/130.

¹⁰⁶ Talâk, 65/1.

konusu tereccin muhatap için geçerliliğini "...bakarsın..." ifadesiyle yansıttığı,¹⁰⁷ çoğunun ise bu nüansı yansıtmadığı ve ayetin ilgili kısmını "belki Allah..." şeklinde tercüme ettikleri¹⁰⁸ görülmektedir. Bunun yanında bir mealin (لَعَلَّ)nin mevzubahis anlamını tercümeyle hiç yansıtmadığı müşahade edilmektedir.¹⁰⁹

Aynı şekilde, (فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْتَشَى) "Öğüt alması veya Allah'tan korkması ümidiyle yumuşak sözler söyleyin ona."¹¹⁰ ayetiyle ilgili olarak; Hz. Musa (a.s.) ve Hz. Hârûn (a.s.) için geçerli bulunan tereccî anlamı müracaat edilen meallerden ikisinde, "...ümidiyle..." şeklinde yansıtılırken;¹¹¹ çoğunda bu tarzda yansıtılmamakta, mutlak surette "belki"¹¹² veya "olur ki"¹¹³ yahut "umulur ki"¹¹⁴ ifadeleriyle tercüme edilmektedir. Hâlbuki, gerek önceki gerekse bu ayetteki tereccî anlamının muhataba aidiyetinin tercümede vurgulanması, kanaatimizce daha isabetlidir.¹¹⁵

Yine bu doğrultuda, (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Böylelikle O'nun vereceği cezadan korunmayı ümit edebilirsiniz."¹¹⁶ ayetinde yer alan (لَعَلَّ)yi; bazı mealler, "ta ki" şeklinde¹¹⁷ ya da "ki" bağlacıyla¹¹⁸ veyahut "böylece" ifadesiyle¹¹⁹

¹⁰⁷ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 557; Feyizli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 557; Çam, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 557; Ünal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 1216.

¹⁰⁸ Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 705; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 557; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 1138; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 557; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 1303; Şener, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meali*, s. 557; Sağlam, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 558; Orhan, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 559; Öngüt, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlîsi*, s. 557; Yıldız, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 737; Işıcık, *Kur'ân Meali*, s. 431; Balcı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kelime Meali*, II, 1109.

¹⁰⁹ Atay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 557.

¹¹⁰ Tâhâ, 20/44.

¹¹¹ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 296; Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 282.

¹¹² Sadak, *Kur'ân-ı Hakîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 313; Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, II, 1096; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 313; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 599; Yıldız, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 396; Bursevî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 313; Çam, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 313; Şener, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meali*, s. 313; Atay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 313; Öngüt, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlîsi*, s. 313; Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 461; Tüzüner, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 315; Işıcık, *Kur'ân Meali*, s. 239.

¹¹³ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, II, 567; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 313; Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 313; Orhan, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 315; Ünal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 683; Balcı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kelime Meali*, II, 657; Ustaosmanoğlu, *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meal-i Âlîsi*, s. 313; İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 315.

¹¹⁴ Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 309; Piriş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 252.

¹¹⁵ Ayrıca ayetteki (لَعَلَّ)nin ta'lîl anlamında olması da mümkündür. (Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, VIII, 42; Şinkîfî, *Edvâü'l-Beyân*, IV, 16; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 503; Şirbînî, *es-Sirâcu'l-Münîr*, IV, 171) Bu durumda tercüme "Öğüt alması veya Allah'tan korkması için" olacaktır. Müracaat ettiğimiz meallerden sadece birinin bu anlamı verdiğini görmekteyiz. (Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 745.)

¹¹⁶ Bakara, 2/21.

¹¹⁷ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsîri*, I, 25; Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, I, 16; Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 3 Orhan, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 5; Koçyiğit, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsîri*, I, 60.

ta'lil veya *tahkik* anlamında¹²⁰ tercüme etmişlerdir. Kimi mealler ise, söz konusu edatta muhatap için geçerli olan *tereccî* anlamını vurgulayarak “*umabilirsiniz*” ifadesiyle tercüme etmişler;¹²¹ kimileri de, “*umulur ki*” ya da “*belki*” tercümesiyle *tereccî* manası vermişler,¹²² ancak muhatap için geçerliliğini vurgulamamışlardır. Diğer taraftan müracaat edilen meallerden bir tanesinin, bu ayetteki (لَعَلَّ)‘nin manasını tercümeyle hiç yansıtmadığı¹²³ görülmektedir. Bu anlamlardan, hem *ta'lil*, hem *tahkik*, hem de *tereccînin* söz konusu ayetin bağlamı için geçerli bulunduğu, hatta *tereccînin* fâiline nisbet edilmeden (edilgen) tercümesinin mümkün olduğu söylenebilir. Ancak -daha önce de temas edildiği üzere- *tereccî* anlamının muhataba nisbet edilerek tercüme edilmesi daha isabetlidir.

Önceki örnekte görüleceği üzere, (لَعَلَّ)‘nin taşıdığı çeşitli anlamlardan birkaçı aynı ayette mümkün olabilmektedir. Bu özellik şu ayet için de geçerlidir: (لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ) “...ümit ederim ki, zayi ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yaparım. Hayır, hayır! Bu, onun söylediği anlamsız bir sözden ibarettir. Çünkü dünyadan ayrılanların önünde, onları sadece diriltilecekleri güne götüren bir berzah vardır.”¹²⁴ Burada *tama'* anlamındaki *tereccî* düşünülebileceği gibi pekala *ta'lil* anlamı da düşünülebilir. Nitekim mevcut meallerden bazıları *tereccî* manasını tercih ederken,¹²⁵ bazıları *ta'lil* anlamını yeğlemişlerdir.¹²⁶ Dolayısıyla ayetin, (لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ) kısmına, “ümit ederim ki, zayi ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yaparım...” şeklinde meal verilebileceği gibi “zayi ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yapmam için...” manası da verilebilir. Netice itibarıyla Kur'ân meali yapan müfessir, bu açıdan tercih imkânına sahip olmaktadır.

→

¹¹⁸ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 3; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 3; Şimşek, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 31; Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, s. 3; Öngüt, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlisi*, s. 3; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 10; Bulaç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 27; Sağlam, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 4.

¹¹⁹ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 26; Şener, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meali*, s. 3; Atay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 3; Çam, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 3.

¹²⁰ (لَعَلَّ) edatının *ta'lil* ve *tahkik* anlamlarının Türkçeye yansıtılmasında, “*ki*” bağlacı, “*ta ki*” veya “*böylece*” ifadesinden birini kullanmak mümkün görünmektedir.

¹²¹ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 3; Mevdûdî, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 4; Ünal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 17.

¹²² Özek, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 3; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 10; Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, I, 14; Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 151; Yıldız, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 26; Tüzüner, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 5; Yeşil, *Füyûzât*, I, 29.

¹²³ Noyan, *Kur'ân-ı Kerîm (Türkçe-Şiir)*, s. 59.

¹²⁴ Mü'minûn, 23/100.

¹²⁵ İzmirlî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 349; Gümüş, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meali*, s. 349; Eliaçık, *Yaşayan Kur'ân*, s. 214.

¹²⁶ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, II, 626; Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 314; Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 347.

8. Teşvik ve İstifham Anlamları

Daha önce (لَعَلَّ) edatının Kur'ân'da bazen *itmâ'*/teşvik anlamına geldiği bahsedilmiş ve bu tespitin Zemahşerî'ye ait olduğu söylenmişti. Bu doğrultuda şu ayete mealler açısından bakılacak olursa; (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ) “Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. Şöyle cevap ver: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden hayır olarak ne harcayacaklarını sorarlar. Yine şöyle cevapla: İhtiyacınızdan artanı harca. Böylece Allah size ayetlerini açıklıyor. Hadi, dünya ve ahiret hakkında düşünün artık.”¹²⁷ Meallerden bazıları, ayetin konuyla alakalı kısmına “*tâ ki*”¹²⁸ yahut “*ki*”¹²⁹ ifadesiyle *ta'lil* veya *tahkik* anlamı¹³⁰ verirken; bazıları, “*olur ki*”¹³¹ ya da “*belki*”¹³² tercümesiyle *tereccî* anlamı vermiş; kimi mealler de “*için (diye)*”¹³³ şeklinde *ta'lil* manasıyla tercüme etmişlerdir. Müracaat edilen mealler, ilgili ayetin tercümesinde, (لَعَلَّ) edatının *ta'lil*, *tahkik* ve *tereccî* anlamlarını yansıtırken, *teşvik* manasını yansıtmamışlardır.

Yine bu bağlamda (لَعَلَّ) edatının *istifham* anlamının meallere yansımaları bir örnekle ele alınacak olursa; (وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ) “Ne o, sürekli mi kalacaksınız? Dolayısıyla birtakım sağlam yapılar ediniyorsunuz.”¹³⁴ ayetine pek çok meal *istifham* anlamı verirken,¹³⁵ bir tanesi “*belki*”¹³⁶ ifadesiyle *tereccî* anlamı vermektedir. Bura-

¹²⁷ Bakara, 2/219.

¹²⁸ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 36; Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 33.

¹²⁹ Özek, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 33; Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 33; Mevdûdî, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 34; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 33; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 53; Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 32; Bursevî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 33; Ünal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 105; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 74.

¹³⁰ (لَعَلَّ) edatının *ta'lil* ve *tahkik* anlamlarının Türkçeye yansıtılmasında, “*ki*” bağlacı, “*ta ki*” veya “*böylece*” ifadesinden birini kullanmak mümkün görünmektedir.

¹³¹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, I, 58.

¹³² Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 181.

¹³³ Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, s. 33; Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, I, 120; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 33; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 83; Piriş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 79; Çam, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 33; Yıldız, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 65; Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'ân-ı Kerîm*, s. 76.

¹³⁴ Şuarâ, 26/129.

¹³⁵ İzmirli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 373; Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 519; Sadak, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 371; Özek, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 371; Bursevî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 371; Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 371; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 348; Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, s. 371; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 873; Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 338; Davudoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 371; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 724; Piriş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 290; Yıldız, *Son Mesaj Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 481; Çam, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 371; Ünal, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 820.

¹³⁶ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 371.

da *istifham* anlamı geçerli olmakla birlikte *tereccî* anlamının düşünülmesi kanaati-
mizce biraz uzaktır.

9. Nehiy Anlamı

(لَعَلَّ)'nin *nehiy* anlamına da geldiği tespiti önceden zikredilmiş ve örnek
ayetlerle ele alınmıştı. Burada, ilgili ayetlerdeki söz konusu *nehiy* anlamının Kur'ân
meallerine yansımalarına değinilecektir.

Hûd suresinin, (فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَصَائِقُ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ) “*İnkarcıların, “Ona gökten bir hazine indirilseydi ya da yanında bir melek gelseydi ya!” demelerinden dolayı, sana vahyolunanlardan müşriklerin putlarını kötöleyen ayetlerin tebliğini, kendini sıkıntıya sokup terk etme! Zira sen sadece bir uyarıcısın. Allah bütün her şeye vekildir.*”¹³⁷ ayetindeki mevzuba-
his edata bazı meallerin “*belki de*” ifadesiyle *tereccî* anlamı verirken,¹³⁸ bazılarının
“*neredeyse*” ifadesiyle *mukârebe* manası verdiği;¹³⁹ yine kimi meallerin *istifham*
anlamı verirken,¹⁴⁰ bir mealin *nehiy* manası verdiği¹⁴¹ ve iki mealin de ilgili edatın
anlamını tercüme tam yansıtmadığı¹⁴² gözlemlenmektedir.

Aynı bağlamda Kehf, (فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا) “*Bu söze
inanmazlarsa, arkalarından üzülererek kendini kahretme.*”¹⁴³ ayetinde geçen (لَعَلَّ)'yi,

¹³⁷ Hûd, 11/12.

¹³⁸ Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 221; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân*, s. 398. (Kaynak gösterdiğimiz Mustafa İslamoğlu mealinde, konumuz çerçevesinde sözünü ettiğimiz ayete dair bir yanlış çeviriyi burada belirtmek istiyoruz. Hûd 11/12. ayeti, (لَعَلَّ) edatının ismi (mütercimim ifadesiyle öznesi) müşrikler, haberi (mütercimim ifadesiyle nesnesi) “bildirilen kimi vahiylerin kulak ardı edilmesi” kabul edilerek tercüme edilmiştir. Oysa (لَعَلَّ) edatının ismi, edata bitişik olan (ك) zamiridir ve bu zamir Hz. Peygamber'e râcidir. Haberi ise, (تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ) ifadesidir.); Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, s. 221; Öngüt, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlîsi*, s. 221; Atay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 221; Bursevî, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 221; Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 221; Ustaosmanoğlu, *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meal-i Âlîsi*, s. 221; Feyizli, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 221; Alpsoy, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 260.

¹³⁹ Sadak, *Kur'ân-ı Hakîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 221; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, s. 546; Hamidullah, *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, s. 369; Sağlam, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 222; Orhan, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 223; Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, s. 193 .

¹⁴⁰ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, I, 327; Gölpinarlı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, I, 252; Piriş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 192; Şener, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meali*, s. 221; Işıcık, *Kur'ân Meali*, s. 169.

¹⁴¹ Mevdüdi, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, s. 222.

¹⁴² Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, I, 754; Balcı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kelime Meali*, I, 415.

¹⁴³ Kehf, 18/6.

kimi mealler “neredeysel” şeklinde çevirerek mukârebe anlamında,¹⁴⁴ kimileri istifham manasında,¹⁴⁵ kimileri de tereccî anlamında¹⁴⁶ tercüme etmişlerdir.

Yukarıdaki örneğe ilaveten Şuarâ suresinin, (لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) “Bu söze inanmadıkları için üzülererek kendini kahretme.”¹⁴⁷ ayetindeki (لَعَلَّ)‘ye ise, bazı meallerin tereccî,¹⁴⁸ pek çok mealin “neredeysel” şeklinde mukârebe,¹⁴⁹ bazılarının istifham,¹⁵⁰ birinin ise nehiy anlamı¹⁵¹ verdiği müşahede edilmektedir. Kimi meallerin ise söz konusu edatın tereccî anlamını “adeta” ifadesiyle tercüme tam yanıtmadığı görülmektedir.¹⁵² (لَعَلَّ)‘nin nehiy anlamı başlığı altında ifade edildiği üzere, bu başlık altındaki örnek ayetlerde bulunan söz konusu edatın nehiy manasının tercümeyle yansıtılması kanaatimizce daha isabetlidir.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de toplam 129 yerde zikredilen (لَعَلَّ) edat(lar)ının anlam(lar)ını ve bu anlam(lar)ın meallere yansımalarını tespit adına yazılan bu makalede netice olarak şunlar söylenebilir:

Her ne kadar “(لَعَلَّ) edatı Allah Teâlâ için düşünüldüğünde tahkîk/vücûp ifade eder” denilmişse de, mevzubahis edatın asıl ve birincil anlamı tereccî yani ummaktır. Ancak, tereccî manasının delalet ettiği kesin olmayan bilgi, Yüce Allah’a nisbet edilemeyeceğinden ötürü, Kur’ân’da geçen bu tereccînin Allah için değil, sadece muhataplar için geçerli olacağı, müfessirlerin üzerinde ittifak ettiği ve önce-

¹⁴⁴ Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, I, 1014; Karaman, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 293; Atay, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 293; Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur’ân-ı Kerîm*, s. 560; Parlıyan, *Kur’ân-ı Kerîm ve Özlü Tefsîr*, s. 293; Feyizli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 293; Yılmaz, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 293.

¹⁴⁵ Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. 277; Noyan, *Kur’ân-ı Kerîm (Türkçe-Şiir)*, s. 354; Dumlu, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Anlamı*, s. 262; İzmîrli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 295; Ustaosmanoğlu, *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meal-i Âlisi*, s. 293, (İzmîrli ve Ustaosmanoğlu mealinde, istifhamın nehy anlamında olduğu aynı yerde belirtilmektedir.); Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, s. 351.

¹⁴⁶ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 293; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm*, s. 701; Piriş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 176; Bursevî, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 293.

¹⁴⁷ Şuarâ, 26/3.

¹⁴⁸ Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 366; Ustaosmanoğlu, *Kur’ân-ı Mecîd ve Tefsîrli Meal-i Âlisi*, s. 366.

¹⁴⁹ Hamidullah, *Aziz Kur’ân Çeviri ve Açıklama*, s. 514; Sadak, *Kur’ân-ı Hakîm ve Türkçe Anlatımı*, s. 366; Döndüren, *Evensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm*, s. 863; Kandemir, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. II, 1268; İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’ân*, s. 714; Işıcık, *Kur’ân Meali*, s. 279; Balcı, *Kur’ân-ı Kerîm ve Kelime Meali*, II, 775; Feyizli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 366; Atay, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 366; Yılmaz, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meali*, s. 366; Alpsoy, *Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. 409; Çam, *Şiir Diliyle Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. 366; Ünal, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, s. 807; Orhan, *Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. 368; Dumlu, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Anlamı*, s. 332; Öztürk, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, s. 343; Piriş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 218; Öngüt, *Kur’ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlisi*, s. 366.

¹⁵⁰ Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, s. 428; İzmîrli, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, s. 368.

¹⁵¹ Noyan, *Kur’ân-ı Kerîm (Türkçe-Şiir)*, s. 435.

¹⁵² Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, II, 655; Parlak, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur’ân-ı Kerîm*, s. 704; Bursevî, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, s. 366.

likle bilinmesi gereken bir tespittir. Ayrıca, söz konusu *tereccî* anlamı, muhatap için geçerli olmanın yanında, yerine göre ilgili ayette sözü anlamca nakledilen kişi(ler) için de geçerlidir. Mevzubahis anlam inceliğini (nüans) tercümeğe yansıtma, Kur'ân meali açısından önemli bir noktadır.

(لَعَلَّ) edatı, *tereccî* anlamına ilaveten, *ta'lîl/sebepe, itmâ'/teşvik, istifham/soru*

ve *nehiy/yasaklama* anlamlarına da gelebilmekte; hatta dilin müsaade ettiği bu anlamlardan birkaçını aynı ayette taşıyabilmektedir. Bu husus, Kur'ân meali yapan kimseye, anlamlardan birini tercih noktasında salahiyet tanımaktadır. Şu kadar var ki müfessirler, bu gibi anlamları, asıl mana *tereccînin* mümkün olmadığı bağlamlarda geçerli saymışlardır.

Kaynakça

- Adiy b. Zeyd b. Hammâd el-İbâdî (ö. 590 m.), *Dîvânu Adiy b. Zeyd*, thk. Muhammed Cebbâr el-Muaybid, Bağdâd: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1965.
- Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, I. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1606), *Şerhu Kitâbi'l-Fıkhi'l-Ekber*, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984.
- Alpsoy, Said, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali Kur'ân Nuru*, İstanbul: Dosteli Derneği Yayınları, ts.
- Âlûsî, Ebû's-Sena Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'î'l-Mesânî*, II. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Asmaî, Ebû Said Abdülmelik b. Kureyb (ö. 216/831), *Asmaiyât*, thk. Ömer Faruk Tabbâ', Beyrut, ts.
- Atay, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, Ankara: Sek Yayınları, 1995.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd (ö. 510/1116), *Meâlimu't-Tenzîl*, II. bs. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasûhî (ö. 1391/1971), *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Bulaç, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1137/1724), *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsiri Rûhi'l-Beyân*, iht. ve thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, I. bs. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1988.
- , *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, Hzr. Nedim Yılmaz, II. bs. İstanbul: Damla Yayınevi, 2005.
- Çam, Nusret, *Şiir Diliyle Kur'ân-ı Kerîm Meali*, Ankara: Se-Ba Ofset, 2002.
- Çantay, Hasan Basri (ö. 1383/1964), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meal-i Kerîm*, XIII. bs. İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1984.
- Davudoğlu, Ahmed, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1993.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu = Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1980.
- Döndüren, Hamdi, *Evensel Çağrı Kur'ân-ı Kerîm*, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005.
- Dumlu, Ömer - Elmalı, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Ebû Ali el-Kâfî, İsmail b. Kasım b. Ayzun (ö. 356/960), *Emâlî*, II. bs. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübü'l-Mısıriyye, 1926.
- Ebû Cafer en-Nehhâs, Ahmed b. Muhammed b. İsmail (ö. 338/950), *Meânî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, I. bs. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- Ebû Hayyân, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî (ö. 745/1344), *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîd*, II. bs. Dârü'l-Fikr, 1983.
- Ebû Zeyd el-Kureşî, Muhammed b. Ebî'l-Hattâb (ö. IV/X yy.), *Cemheretü Es'âri'l-Arab*, thk. Muhammed Ali el-Hâşimî, III. bs. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1999.
- Ebussuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddîn İmâdî (ö. 982/1574), *Tefsiru Ebissuûd = İrşâdü'l-Akdi's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV. bs. Beyrut: Dârü lhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1994.
- Eliçık, İhsan, *Yaşayan Kur'ân*, İstanbul: İnşa Yayınları, ts.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed (577/1181), *Esrâru'l-Arabiyye*, thk. Muhammed Behce el-Baytâr, Dimaşk, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî (ö. 207/822), *Meânî'l-Kur'ân*, III. bs. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

- Feyizli, Hasan Tahsin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, II. bs. İstanbul: Server İletişim, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb (ö. 817/1414), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, II. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987.
- , *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifî'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Ali en-Neccâr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gölpınarlı, Abdülbakî (ö. 1402/1982), *Kur'ân-ı Kerîm ve Meali*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958.
- Gümüş, Sadreddin - Çiçek, Yakup - Demirci, Muhsin, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzhahî Meali*, İstanbul, 1997.
- Hacimüftüoğlu, Halil, *Kur'ân Tercümelerinde Yöntem Sorunu*, İstanbul, 2008.
- Hamidullah, Muhammed (ö. 1422/2002), *Azîz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*, çev. Abdülazîz Hatip - Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (ö. 741/1341), *Tefsîru'l-Hâzin = Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, tsh. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, I. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İşcık, Yusuf, *Kur'ân Meali*, II. bs. Konya: Konya İlahiyat Derneği, 2010.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (ö. 1394/1973), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman el-Mevsilî (392/1001), *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, III. bs. Mısır, 1986.
- , *el-Luma' fî'l-Arabiyye*, thk. Hâmid el-Mü'min, II. bs. Beyrut, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yusuf en-Nahvî, (ö. 761/1360), *Mugni'l-Lebib an Kütübî'l-E'ârîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, y.y. ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Kitâbü Telkîni'l-Müteallim mine'n-Nahv*, thk. Abdullah en-Nâsir, I. bs. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1993.
- İbn Manzûr, Cemaleddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Uşûr, Ebu'l-Hasan Ali b. Mü'min el-İşbilî (ö. 669/1271), *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, nşr. Fevâz Şa'ar, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed (ö. 643/1245), *Şerhu'l-Mufassal*, thk. Ahmed es-Seyyid Ahmed, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *Zadü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, IV. bs. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1987.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl (316/929), *el-Usûl fî'n-Nahv*, thk. Abdhuseyn el-Fetî, III. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1996.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân*, II. bs. İstanbul, 2008.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İstanbul, ts.
- Kandemir, Mehmet Yaşar - Zavalı, Halit - Şimşek, Ümit, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, I. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayrettin - Özek, Ali - Dönmez, İbrahim Kafi - Çağrı, Mustafa - Gümüş, Sadrettin - Turgut, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, I. bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Koçyigit, Talat - Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsîri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1985.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Fâtma Yusuf el-Haymî, I. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-Alâ (ö. 1399/1979), *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, çev. Muhammed Han Kayani, İstanbul: İnkılab yayınları, 2004.
- Murâdî, Hasan b. Kâsım (ö. 749/1348), *el-Cene'd-Dânî fî hurûfî'l-meânî*, thk. Muhammed Nedim Fâzıl, Fahrüddin Kabâve, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd (ö. 286/899), *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli, I. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.
- Noyan, Bedri, *Kur'ân-ı Kerîm (Türkçe-Şiir)*, I. bs. Ankara: Ardıç Yayınları, 1997.
- Orhan, Burhan, *Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meali*, İstanbul, 2007.
- Öngüt, Ömer, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meal-i Âlîsi*, I. bs. İstanbul, 1998.
- Özek, Ali, Karaman, Hayreddin - Turgut, Ali - Çağrı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meali*, II. bs. Ankara: Otto, 2009.
- Parlak, Salih, *Bilgi Toplumuna Doğru Kur'ân-ı Kerîm*, I. bs. İstanbul: 2001 Yayınları, 2001.
- Parlıyan, Abdullah, *Kur'ân-ı Kerîm ve Özlü Tefsîr = Tefsîrlerin Özü*, Konya: Damla Ofset, ts.
- Piriş, Şaban, *Ku'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*, İstanbul : İlkbahar Yayınları, 2002.
- er-Radî, Radiyyüddîn Necmeddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî (ö. 686/1287), *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiye*, tsh. Yusuf Hasan Ömer, Tahrân: Müessesetü's-Sadık, 1978.

- Râgıb İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. 502/1108), *Müfredâtu Elfazî'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, III. bs. Dimaşk: Dârü'l-Kalem , 2002.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *et-Tefsîrü'l-Kebîr = Mefâtiühü'l-Gayb*, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye , 1990.
- Sadak, Bekir (ö. 1413/1993), *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlatımı*, II. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Sağlam, Bahaeddin, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1995.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an = Tefsîru's-Sa'lebî*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf (ö. 756/1355), *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât, I. bs. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1986.
- Sıddık Hasan Han, Ebu't-Tayyib Muhammed el-Kinnevcî (ö. 1307/1890), *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'an*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Sîbeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180/796), *el-Kitâb = Kitâbü Sîbeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, IV. bs. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2004.
- Sultânî, Muhammed Ali, *el-Edevâtü'n-Nahviyye ve Meânihâ*, Dimaşk, 2005.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, V. bs. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Şâşî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffâl (ö. 507/1114), *Hilyetü'l-Ulemâ fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Fukahâ*, thk. Yasin Ahmed İbrâhîm Deradeke, I. bs. Amman: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadise, 1988.
- Şener, Abdülkadir - Sofuoğlu, Cemal - Yıldırım, Mustafa, *Yüce Kur'an ve Açıklamalı Yorumlu Meali*, İzmir, 2009.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (ö. 1250/1834) *Fethu'l-Kadir = el-Câmi' Beyne Fenney'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeyra, II. bs. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1997.
- Şimşek, Ümit, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meali*, I. bs. İstanbul: Zafer Yayınları, 2005.
- Şinkîti, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr (ö. 1393/1973), *Edvâü'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Beyrut Âlemü'l-Kütüb, 1995.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, I. bs. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdî (ö. 321/933), *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Ca'dülhak, Kahire: Matbaatü'l-Envârî'l-Muhammediyye, 1968.
- Tüzüner, Abdullah Atıf, *Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, III. bs. İstanbul: Elif Ofset Yayınları, 1982.
- Udayme, Muhammed Abdülhâlık, *Dirâsât li-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts.
- Ustaosmanoğlu, Mahmud, *Kur'an-ı Mecid ve Tefsîrli Meal-i Âlîsi*, İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 2007.
- Ünal, Ali, *Allah kelamı Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Defne Yayınları, 2006.
- Yeşil, Şemseddin, *Füyûzât = Kur'an-ı Mübîn'in Mealen Tefsiri*, III. bs. İstanbul: Yayılcak Matbaası, 1984.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1998.
- Yıldız, Mustafa, *Son Mesaj Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meali*, I. bs. İstanbul: İşrak Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Meali*, II. bs. Ankara: Moro Yayıncılık, 2000.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak (ö. 337/949), *Kitâbü'l-Lâmât*, thk. Mâzin Mübarek, II. bs. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, I. bs. Riyâd: Mektebetü'l-Abikân, 1998.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Minhâc*, I. bs. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1991.